

PRESENTACIÓ

Historial d'un llibre

L'obra *Hores angleses*, de l'escriptor i historiador Ferran Soldevila (Barcelona, 1894-1971), ha estat una de les creacions d'aquest autor més celebrades per la crítica i constitueix tota una fita de la prosa catalana del segle xx. Estructurada en forma de dietari, explica la impressió que el paisatge, la gent i el conjunt de la societat britànica despertaren en el jove Soldevila durant la seva estada com a lector de literatures hispàniques a Liverpool en l'etapa 1926-1929. L'obra fou redactada aleshores, i alguns fragments arribaren a sortir a la premsa catalana durant el mateix any 1929. No es publicà de manera completa i en forma de llibre fins uns quants anys després, el 1938, en plena guerra civil i gràcies al suport de la Institució de les Lletres Catalanes. Ja des de la seva aparició esdevingué un títol emblemàtic, malgrat les dificultats generals que es vivien en aquells moments. El seu impacte, però, es va veure limitat pel triomf del bàndol franquista l'any següent, ja que el nou règim dictatorial assajà un veritable genocidi identitari contra la llengua, la cultura i el poble catalans, que arribà a posar en

perill tot el procés de recuperació nacional moderna iniciat amb la Renaixença del segle XIX.

Malgrat la repressió franquista, ja a la segona meitat dels anys quaranta, gràcies a la voluntat de resistència de significatius sectors de la societat catalana i a la circumstància del triomf aliat en la Segona Guerra Mundial, van ser tolerades algunes edicions en català. Fou en aquest context encara resistent que *Hores angleses* va ser reeditada, el 1947, per la impremta Clarasó. La desestructuració del mercat editorial en català féu que l'obra passés desapercibuda del gran públic, però no pas de certs elements significatius de la resistència cultural antifranguista, que la convertiren en tot un símbol.

Dues dècades després, el 1970, *Hores angleses* va tenir una tercera edició, inserida en un gruixut volum titulat *Al llarg de la meua vida*, que contenia d'altres obres dietarístiques de l'autor i que era presentat com el primer tom de les *Memòries de Ferran Soldevila*.¹ Aquesta edició no era igual que les dues anteriors, ja que incorporava d'altres anotacions de dietari anteriors al 4 d'octubre del 1926 (data de l'inici dels dos llibres precedents). Així, l'obra començava amb un text del 4 de març del 1925 en què l'autor explicava que havia acceptat la proposta d'anar-se'n a Liverpool. El nou bloc incorporat, d'una desena de pàgines, s'acabava amb un escrit,

¹ Fou editat per Edicions 62, però mai més no va aparèixer cap altre llibre d'aquestes memòries.

datat el 13 d'octubre del 1926, on deia: «Al *Diary* de la Universitat començo a prendre notes, que [...] em serviran per a redactar, un dia, les meves *impressions d'una estada a Anglaterra*.»²

La nostra edició

Actualment no existeix en el mercat cap edició disponible de l'obra, i això ens ha decidit a dur a terme una nova versió que reculli el bo i millor de les publicades fins ara. La intenció és, doncs, ben clara: oferir al lector actual un text que ha esdevingut un veritable clàssic de la literatura catalana del segle xx. Atès que les edicions del 1938 i del 1947 són força iguals (amb lleus diferències), hem partit de la segona. Però hem volgut recuperar també les anotacions corresponents als anys 1925 i 1926 que es van incloure en el volum *Al llarg de la meva vida*. Les hem situades al final del llibre en un «Dietari annex» que el clou. Considerem que és una opció respectuosa i coherent. Malgrat l'altíssim interès de les anotacions d'aquest període 1925-1926, pensem que són d'un to radicalment diferent del que es va seguir al llarg de l'obra, pensada com un exercici de creació literària que adopta

² Ferran Soldevila, *Al llarg de la meva vida*, Barcelona, Edicions 62, pàg. 18. Aquesta edició del 1970 eliminava l'Advertiment i el Prefaci inclosos en les dues anteriors.

la forma de dietari. D'aquesta manera, no es perd la rica informació que ens donen ni trenquem el to que des del començament del text havien rebut els lectors de l'obra en el moment de la seva primera publicació.

Precisament per evidenciar la vàlua literària del text soldevilià vam demanar a un prestigiós crític i historiador britànic, Alan Yates, la redacció d'un estudi introductori, que ve després d'aquesta presentació. A la seva competència filològica i literària, Yates hi afegeix la seva condició de profund coneixedor del món descrit per Soldevila i d'estudis (i també impulsor) de les relacions culturals anglocatalanes. Tot plegat ha fet que el seu escrit sigui una minuciosa anàlisi de l'obra que ben segur que es convertirà a partir d'ara en un referent per als estudiosos de la literatura catalana de la primera meitat del segle xx. Així mateix, hem volgut incorporar-hi també un altre escrit, més de caràcter testimonial, de Joaquim Nadal. Com ell mateix explica, el 1970 va reprendre el mateix camí que havia pres Soldevila més de quaranta anys abans, amb un exemplar d'*Hores angleses* que li havia donat el seu oncle, el professor Jordi Nadal. D'ençà d'aquell moment, l'obra no tan sols li serví de guia, sinó sobretot de model de referència per a confegir les seves pròpies impressions i observacions de la societat britànica i catalana del seu temps.

Pel que fa al cos del text pròpiament dit d'*Hores angleses*, hem seguit l'estructura donada en les edicions del 1938 i del 1947. Així, hem mantingut l'Advertiment, el

Prefaci i la distribució general en dos cursos («Curs 1926-1927» i «Curs 1927-1928»). També hem respectat l'Apèndix, on Ferran Soldevila aplegava escrits redactats posteriorment al seu sojorn britànic, alguns dels quals van ser publicats a la premsa, el 1929, amb el títol genèric de «Notes angleses». Aquest és el cas, per exemple, de l'escrit inicial d'aquest bloc, datat a Palautordera el juny del 1928 i que té com a títol d'entrada «Sobre la confiança», publicat a *Mirador* (núm. 23) el 4 de juliol del 1929. En aquest Apèndix hem considerat pertinent fer-hi una nova incorporació que no havia estat inclosa en cap de les tres anteriors edicions: la d'un article publicat també a *Mirador* (núm. 17) el 23 de maig del 1929, que duia com a títol «El rei benvolgut». Feia clarament part de la sèrie al·ludida, però no va ser inclòs en la primera edició de l'obra, la del 1938, per evidents raons polítiques. Soldevila hi constatava l'adhesió social que el rei d'Anglaterra, Jordi V, despertava entre la població de l'època, cosa que li servia, de manera velada, per a evidenciar les poques adhesions que en aquells moments suscitava la monarquia espanyola d'Alfons XIII. L'article que el 1929 tenia una clara connotació crítica envers la monarquia alfonsina podia haver estat mal interpretat en la realitat bèl·lica i revolucionària del 1938, i segurament per això no va ser-hi inclòs.

Tanca el present volum, com hem dit, un nou apartat, el «Dietari annex», corresponent al període 1925-1926, que s'inclouïa en l'edició del 1970 (al llibre *Al llarg*

de la meua vida) i que, per les raons abans exposades, hem decidit situar en aquesta part final.

Quant als criteris que hem seguit en l'edició del text, cal assenyalar que hem esmenat les poques errates tipogràfiques de l'edició del 1947 i hem unificat l'ús de la lletra rodona i la cursiva en els termes anglesos, vacil·lant en les anteriors edicions, de manera que només hem deixat en lletra rodona alguns mots d'origen anglès que ja són acceptats en la nostra llengua, sempre que no hi hagi hagut canvis de grafia o de pronunciació significatius. Així mateix, també hem optat per adaptar a l'ús actual mots com ara *deler* (per *daler*), *rere* i compostos (per *rera*) o *racó* (per *recó*).

De la redacció a la publicació

Ja hem assenyalat que es va escolar un lapse de temps considerable entre la redacció del llibre (finals dels anys vint) i la seva publicació (l'any 1938). Els anys transcorreguts foren una etapa decisiva per al país i també per a la trajectòria professional i personal de Ferran Soldevila.

En el moment de l'anada a la Gran Bretanya, Soldevila era un historiador conegut i reputat, en bona part gràcies a les seves col·laboracions periodístiques a *La Publicitat* i a la *Revista de Catalunya*, fins al punt que ja el 1925 es veié amb cor de fer efectiva una excedència del

cos d'arxivers i bibliotecaris per tal de dedicar-se plenament a viure de l'escriptura i a poder viatjar per Europa.³ En una decisió així tingueren molta influència el consell del seu germà Carles (que ja aleshores era un escriptor professionalitzat) i el seu matrimoni amb la francesa Yvonne Lepage, que l'acompanyà també en el seu sojorn britànic. Encara que les al·lusions a ella són escasses en el cos central d'*Hores angleses*, augmenten en el «Dietari annex» i permeten constatar el bon moment sentimental que vivia llavors el matrimoni. Com a historiador, Soldevila es trobava també en un punt dolç de maduresa. Així ho testimonia la traducció que féu, en aquella època, dels llibres I i II dels *Annals* de Tàcit per a la Fundació Bernat Metge (publicats en un sol volum el 1930) i, sobretot, el pròleg que redactà per a aquesta obra, on arribà a exposar una concepció historiogràfica ja ben personal. Els elements que valora en l'obra de Tàcit són trets que havien de caracteritzar l'obra històrica soldeviliana: apassionament, equanimitat, recerca de la veritat, consideració de la història com a consciència crí-

3 La seva trajectòria intel·lectual la vaig resseguir en la tesi doctoral *Ferran Soldevila i la historiografia catalana del seu temps (1894-1971)*, UAB, 2000, que es pot consultar en format electrònic (<http://hdl.handle.net/10803/7484>). I també en els llibres *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana contemporània* (Barcelona-Catarroja, Afers, 1995) i *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila* (Barcelona-Catarroja, Afers, 2003).

tica, interrelació fructífera entre ciència i art, aspiració a esdevenir un artista total... No en va a les acaballes del 1928 i al principi del 1929 (és a dir, en el moment final de la seva estada a Anglaterra) se li va proposar que redactés la que esdevingué la seva obra més famosa, *Història de Catalunya*, que fou finançada pel polític Francesc Cambó i que fou publicada en tres volums entre els anys 1934 i 1935. D'ençà de la seva publicació, es convertí ràpidament en tota una fita en la producció historiogràfica del segle xx i va poder ser revisada i actualitzada pel mateix autor els anys 1962 i 1963.

En l'època de la redacció d'*Hores angleses*, a part de despuntar com a historiador, Soldevila era també un prestigiós poeta. De fet, públicament fou conegut primer com a poeta, no pas com a historiador.⁴ El 1916 publicà el seu primer recull, *Poema de l'amor perdut*, i, dos anys més tard, *Exili*, que tingué una notable acceptació. A l'inici de la dècada dels vint, veié la llum el seu tercer poemari, *Càntics de mar, d'amor i de mort* (1921). Inicialment, la seva poesia va estar influïda per Joan Maragall i Josep Carner, i tot seguit va passar a ser-ho per l'obra de Charles Baudelaire. No ha de sorprendre, doncs, trobar dos versos de *Les flors del mal* al final de l'anotació corresponent al 27 de juny del 1928, que tanca el cos central del llibre que teniu a les mans.

⁴ Un tast de la seva obra poètica el podeu trobar a Ferran Soldevila, *Antologia poètica*, Gaüses (Empordà), Llibres del Segle, 2004.

Val a dir que, durant la dècada dels vint, Soldevila s'havia afiliat al partit Acció Catalana, una escissió de la Lliga Regionalista que assajà de consolidar una opció més compromesa i coherent amb l'alliberament nacional i amb polítiques de caire més progressista. Així, Soldevila s'integrà en el moviment d'oposició a la dictadura del general Primo de Rivera (1923-1930), en el si del qual es cohesionà la intel·lectualitat catalanista que donà suport, a partir del 1931, a la Generalitat republicana. Una de les seves intervencions més destacades, però poc conegudes pel gran públic, foren les cròniques com a corresponsal del *Journal de Genève*, on denuncià la política del règim dictatorial, i que anaven signades amb unes inicials (A. K.) que actuaven com a pseudònim.⁵

La trajectòria professional i vital de Ferran Soldevila, com la de tants altres, va quedar enormement afectada per la guerra civil del 1936-1939. El posicionament en favor d'un dels bàndols o l'intent d'inhibició dividiren la societat i la intel·lectualitat del moment. Ferran optà per una actitud molt compromesa i no gens fàcil en favor de la Generalitat, i no tan sols per les dificultats objectives amb què topà el bàndol al qual pertanyia (aïllament internacional, fortes contradiccions internes, inicial buidor de poder, etc.), sinó també perquè implicà

⁵ Recentment han estat incloses dins Ferran Soldevila, *Entre la dictadura i la revolució* (a cura d'Albert Balcells i Enric Pujol), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009.

una evident dissensió amb el seu germà Carles, el seu millor amic, que intentà prendre una actitud d'inhibició davant del conflicte. Així, Carles li deia en una carta del 24 d'abril del 1937: «Perquè, vejam, ¿a qui faig cas, als qui poden acusar-me iradament de deserció o als qui poden acusar-me patèticament de complicitat? El que ocorre —i el meu únic avantatge filosòfic és d'estar en condicions d'adonar-me'n— és que *enmig del caos no pot quedar bé ningú, absolutament ningú.*»⁶

La rèplica de Ferran a aquesta reflexió ha quedat consignada en el seu dietari del 30 d'abril del 1937: «A la cambra he llegit la carta de C. que encara no havia pogut llegir. Subratlla: “Enmig del caos no pot quedar bé ningú, absolutament ningú.” Erroni: enmig del caos resten bé aquells qui s'esforcen per fer brollar un univers. C. ha estat arrossegat pels ambients en què ha viscut aquest temps.»⁷ En aquesta contesta de Ferran no tan sols hi ha la ferma confiança en la voluntat del creador per tal d'imposar-se damunt de tota adversitat, sinó que també s'hi fa evident el compromís (que va fer ben efectiu) envers una de les opcions en pugna, per motius també de consciència. Això és el que el va dur a assumir responsabilitats importants i fins i tot a fer de publicista bèl·lic, amb articles als diaris i encàrrecs editorials.

⁶ La cursiva és del mateix Carles. La carta es troba a l'Arxiu Nacional de Catalunya (LPFSC 8.1.5.1.).

⁷ *Al llarg de la meua vida* cit., pàg. 349.

En aquesta línia de compromís, acceptà fer part de la Institució de les Lletres Catalanes, una clau en la configuració d'un front cultural antifeixista que fou presidida per Josep Pous i Pagès.⁸ I va ser aquesta entitat la que li publicà, finalment, *Hores angleses* el 1938.

El seu posicionament polític anà acompanyat també d'altres canvis importants en l'ordre estètic (en aquells anys arribà a fer poesia militant sota el pseudònim de Silvestre Albanell) i també en l'ordre sentimental. En aquest darrer sentit, cal recordar que fou durant el conflicte bèl·lic i revolucionari que cristal·litzà la seva relació amorosa amb la poeta Rosa Leveroni, que es perllongà per a tota la vida.⁹

L'impacte públic

L'aparició del llibre fou, malgrat les circumstàncies del moment, un èxit, tant de crítica com de públic. De la

⁸ Sobre la Institució i el destacat paper que hi tingué Ferran Soldevila, vegeu Maria Campillo, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

⁹ Vegeu Rosa Leveroni, *Confessions i quaderns íntims*, València, Eliseu Climent editor, 1997 (a cura d'Abraham Mohino i Enric Pujol), i també Ferran Soldevila & Rosa Leveroni, *Cartes d'amor i d'exili*, Barcelona, Viena Edicions, 2009 (a càrrec dels mateixos curadors).

bona recepció dels lectors, en tenim constància escrita gràcies a la carta que l'autor va escriure a Rosa Leveroni l'octubre del 1938: «Quant a les *Hores angleses*, a la Institució estan desolats d'haver-ne fet un tiratge tan curt, perquè s'han venut molt. “Ens vam equivocar”, em deia en Pous. I això que, a darrera hora, en lloc de 1.000 exemplars, van tirar-ne 1.500. La crítica no pot haver estat més favorable.»¹⁰ En una carta anterior, del 10 d'agost del 1938, ell li deia, també a propòsit de l'obra: «La gent que van llegint-les (en Pous i Pagès, l'Obiols, etc.) n'estan encisats. I que bé resta la portada! ¿I el títol? Aquest sí que és un deute que tinc amb vostè. És un encert.»¹¹ Fou ella, per tant, la que fixà el títol definitiu d'un llibre que, en els escrits soldevilians, apareix amb d'altres designacions com «Impressions d'una estada a Anglaterra» (en l'anotació final del «Dietari annex») o «Notes angleses» (en els fragments publicats a la premsa durant el 1929).¹²

La realitat d'una societat en guerra, lluny d'actuar com un factor de dissuasió en el públic lector, esdevingué un veritable incentiu. La societat britànica era vista, sobretot per una part molt significativa de la intel·lectual-

¹⁰ *Cartes d'amor i d'exili* cit., pàg. 102.

¹¹ *Ibid.*, pàg. 80

¹² Encara en una altra carta a Leveroni del 27 d'agost del 1935 ell s'hi refereix com a «Dos cursos a Anglaterra» (*Cartes d'amor i d'exili* cit., pàg. 42).

litat catalana, com un punt de referència del que podria ser Catalunya un cop s'hagués acabat la guerra i s'hagués posat fi al feixisme: un país amb un nivell de vida, de cultura, de funcionament de les seves institucions polítiques, similar al dels països més desenvolupats d'Europa. Per això en la crítica que féu Rafael Tasis al llibre remarquè que el millor elogi que se li podia fer era que es tractava d'un «llibre europeu, de la millor qualitat i el millor to europeu».¹³ Aquesta mateixa característica és la que destacà el president de la Institució de les Lletres Catalanes, Josep Pous i Pagès, en una de les sessions de l'entitat, que fou anotada en acta pel secretari, Francesc Trabal: «Diu, entre d'altres coses, que, per l'estil i la sensibilitat, el llibre té un to completament europeu i revela una tal finesa d'ànima que, acabada la lectura, hom sent doblada l'amistat que pel seu autor sentia.»¹⁴

L'aleshores jove mestre Joan Triadú anotà, en el seu diari del 7 de novembre del 1938: «Llegeixo i rellegeixo *Hores angleses* de Ferran Soldevila. Aquella vida i aquell món fan un contrast tan gran amb la nostra que són com el pas d'un somni.»¹⁵ Aquesta lectura marcà per sempre Triadú, segons confessà d'adult, quan ja s'havia conver-

¹³ *La Publicitat*, 10/8/1938, secció «Revista de Llibres».

¹⁴ Aquest llibre d'actes es troba a l'Arxiu Nacional de Catalunya. El fragment correspon al 8 d'agost del 1938.

¹⁵ Joan Triadú, *Dies de memòria 1938-1940. Diari d'un mestre adolescent*, Barcelona, Proa, 2001, pàg. 49.

tit en un prestigiós intel·lectual i crític literari.¹⁶ Això possibilita que ell fos, doncs, un dels qui asseguraren la continuïtat del prestigi del llibre entre les noves generacions ja formades en els nuclis de resistència cultural al franquisme. Una prova fefaent de l'existència d'aquesta transmissió intergeneracional la tenim en el fet que, en algunes de les primeres publicacions culturals semiclandestines en català que aparegueren a la dècada dels quaranta, hi trobem elogioses al·lusions a la segona edició de l'obra. Així, en la pàgina 90 de la revista *Ariel* corresponent al setembre-octubre del 1947, s'hi celebra la reedició del llibre i es considera Ferran Soldevila com «un dels millors prosistes catalans actuals».¹⁷ Un altre testimoni d'aquesta transmissió del prestigi de l'obra i de l'autor entre els cenacles de la resistència cultural el tenim en l'escrit de Joaquim Nadal adjunt en el mateix llibre que ara teniu a les mans. Així, doncs, *Hores angleses* es convertí en una mena de títol iniciàtic i representatiu de l'alt nivell literari assolit per la cultura catalana del primer terç del segle xx, un complex i riquíssim món cultural de preguerra absolutament desconegut i insospitat per les noves generacions ja nascudes en el si del franquisme.

¹⁶ Vegeu Agustí Pons, *Joan Triadú. L'impuls obstinat*, Barcelona, Barcino, 1993, pàg. 12.

¹⁷ *Ariel 1946-1951* (edició facsímil), Barcelona, Proa, 1978.

Colofó: els dietaris soldevilians

Per bé que concebuda com a obra fins a cert punt autònoma, pel to i la cura amb què fou elaborada, *Hores angleses* no es pot pas desvincular del tot de l'extens cicle dietarístic de Ferran Soldevila, que segurament és el més important de la literatura catalana contemporània. De fet, el mateix Soldevila considerava els seus dietaris com un tot, i per això va voler integrar aquesta crònica del seu sojorn britànic en el primer volum de les seves «memòries», *Al llarg de la meua vida*, ja esmentat, l'únic que va poder confegir ell mateix i l'únic que arribà a poder publicar encara en vida. En aquest sentit, és molt reveladora la introducció que obria aquest volum memorialístic, on l'autor manifestà quin era el seu propòsit literari. D'entrada, explicava que havia escrit durant la seva joventut i la seva maduresa diferents textos dietarístics que li havien de servir de notes per a la confecció d'unes futures *Memòries* que pensava començar a redactar quan tingués cinquanta anys. Arribat a aquella edat, va ajornar el projecte per quan en fes seixanta, moment en què va tornar a deixar la reelaboració de les notes per a més endavant. En la introducció esmentada reconeixia: «I ara que ja he ultrapassat la setantena [...] trobo que altra feina tinc, si vull acabar una part, sols una part, de les obres començades, que posar-me a fer una redacció definitiva i seleccionada de les antigues memòries —tan antigues que comencen quan jo no tenia sinó quinze o setze

anys.»¹⁸ El fet que es decidís a publicar *Al llarg de la meua vida* palesava la seva voluntat de donar a conèixer el conjunt d'aquella producció dietarística gairebé tal com la tenia redactada, amb lleus retocs pel que fa als aspectes estrictament literaris.¹⁹ La seva mort l'any següent a la publicació del llibre, el 1971, frustrà la continuïtat del projecte, i els dietaris que havien restat inèdits quedaren literalment enterrats enmig del seu voluminós llegat d'escrits.

No fou fins a la realització de la meua tesi doctoral, durant la dècada dels noranta, que es van poder localitzar en el seu fons personal, ubicat aleshores a la casa del seu fill Gerard Soldevila i d'Eva Trommer, a Chavornay, prop de Lausana (Suïssa), i que es va poder procedir a llur publicació.²⁰ Primer s'editaren en dos volums els *Dietaris de l'exili i del retorn*, que aplegaven escrits del període 1939-1957.²¹ Mentre es preparava l'edició del se-

¹⁸ *Al llarg de la meua vida* cit., pàg. 5.

¹⁹ La consulta dels manuscrits originals dels textos inclosos en l'esmentat volum —especialment del bloc corresponent al «Dietari de la República i de la guerra civil (1933-1939)», que constitueix més de la meitat del llibre— permet veure que, a part de les modificacions de caire ortogràfic i literari, va haver-hi també fragments censurats, ja fos per por a les autoritats del règim o per decisió del mateix autor. Els manuscrits es conserven actualment a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

²⁰ El 1997, Gerard Soldevila féu donació de tot aquell fons a l'Arxiu Nacional de Catalunya. Uns quants anys abans n'havia donat una part més petita a l'Institut d'Estudis Catalans. Aquests són, doncs, els principals fons on actualment es conserva l'obra soldeviliana.

²¹ València, Edicions 3i4, 1995 (primer volum) i 2000 (segon volum).

gon volum van aparèixer unes anotacions corresponents als primers mesos del 1939 (que unien aquest bloc de l'exili amb la darrera anotació d'*Al llarg de la meua vida*, del 15 de gener del 1939), que s'hi van poder incorporar, com a annex, amb el nom de «Dietari de l'èxode». Malgrat aquesta troballa de darrera hora, encara persistien moltes buidors cronològiques corresponents a diferents dietaris que vam donar per perduts. L'any següent a la publicació d'aquest segon volum, el 2001, van aparèixer de manera casual, també a la casa del seu fill Gerard, quatre quaderns manuscrits més. Cronològicament, uns eren cenyits a la segona meitat del 1939, i d'altres, la part més extensa, se centraven en el període 1941-1943. Constituïren el gruixut volum *Els dietaris retrobats (1939-1943)*, que també publicà l'editorial 314, de València, el 2007. La recepció crítica de tot aquest bloc de dietaris fou molt ben rebuda per destacades personalitats, com ara Joan Triadú, Albert Manent, Joan de Sagarra, Albert Balcells, Antoni Simon, Josep Maria Bricall, Joaquim Nadal, Ricardo García Cárcel, Ponç Puigdevall, Vicenç Pagès, Xavier Díez, Ignasi Aragay, Lourdes Toledo, Xavier Ferré i d'altres. El crític Lluís Bonada arribà a dir que gràcies a aquests dietaris havia estat possible «el descobriment d'un nou Stendhal».²²

ENRIC PUJOL

²² *El Temps*, 26/5/2007, pàg. 84.